

числі 610 голів робочої, і 690 дес. посівів, то 1885 року – 1480 голів худоби, в тому числі 290 голів робочої, і 840 дес. посівів, тобто в розрахунок на одну людину робочої худоби стало вдвічі менше, а посівів на 20% більше.

Об'єднаємо умовно сім наведених у таблиці груп козацьких сімей у три великі групи – заможні сім'ї (ті, що мали 6 і більше волів), бідні (ті, що не мали ніякої худоби, в тому числі робочої) і сім'ї середніх статків (решта сімей). Із 100 сімей Золотоніської сотні 30 можна віднести до заможних, 56 – до сімей середніх статків і 10 – до бідних, у Гельмязівській – відповідно 37, 50 і 8, П'шчанській – 48, 46, 5 і Ліпльавській – 36, 52, 6 сімей. До господарств, які вели товарне виробництво фермерського типу, є всі підстави зарахувати господарства заможних козаків, що становили більше третини від загальної кількості господарств, а також частину господарств середніх статків. Причому більшість із них знаходились у найдавніших поселеннях, де козаки встигли облаштувати свої хутори і ферми, налагодити стабільні економічні стосунки з виробниками і торговцями сільськогосподарською продукцією в інших регіонах. Найявність у козаків лишку худоби, потрібної для обробітку землі, свідчила про те, що скотарство в їхній економіці мало не лише споживче, а й промислове значення і було головним джерелом поповнення сімейного бюджету. Худоба з козацьких ферм регулярно потрапляла на місцеві й російські ринки, а також до Європи – у Саксонію, Сілезію тощо.

Табл. 2.
Групування козацьких сімей Золотоніського повіту за наявністю у них робочої та іншої худоби, % [7, 53]

Назва сотні	Не мали худоби	Мали лише дрібну худобу	Мали лише корів і дрібну худобу	Мали з робочої худоби лише коней	Мали 1-5 волів	Мали 6-9 волів	Мали 10 і більше волів
Золотоніська	4	2	4	4	56	23	7
Гельмязівська	1	3	4	5	50	23	14
П'шчанська	2	0,1	3	1	46	28	20
Ліпльавська	1	2	3	6	52	27	9
Разом	2	2	4	4,2	51,2	24,4	12,2

Перевага скотарства в козацькій економіці не применшує ролі в ній хліборобської галузі. Згідно з даними перепису, в господарствах названих сотень виробництвом зернових культур самостійно займалися 76% козацьких дворів (84% сімей), крім того, 11% сімей працювали на чужій землі. Отже, вирощуванням хліба займалося 95% козацького населення. Перевага надавалася виробництву жита (26% посівних площ), гречки (17%), пшениці (15%), ячменю (15%), вівса (14%), проса (9%), гороху (4%) [7, 105 – 106]. На земельних ділянках, розміщених поблизу села, здебільшого практикувалася трипільна сівозміна, а на віддалених – двопільна. Активно використовувалася наймана праця приїжджих селян, малоземельних і безземельних козаків, яких у чотирьох полках налічувалося 1117 осіб [7, 70].

Однак господарська ініціатива, підприємницька діяльність козаків не отримувала належної підтримки уряду. Ще на початку свого царювання імператриця Катерина II у потайному наказі чітко визначила свою політику щодо козацької України: „Малоросія, Ліфляндія і Фінляндія – це країни, котрі правуються конфірмованими їм привілеями, і порушити їх одразу – негаряд, але й вважати їх за чужоземні і поводитись з ними, як з чужоземними, не годиться, а треба їх

порівняти з Російськими землями. У Малоросії, як Гетьмана не буде, треба пильнувати, щоб і думати про нього забули” [8, 321]. Порівняти українські землі з російськими означало покріпачити їх.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Лівобережній Україні після скасування гетьманства (1764 р.) ще декілька років успішно функціонували козацькі господарства фермерського типу, які характеризувалися товарним характером виробництва, використанням найманої праці, застосуванням інтенсивних форм сільськогосподарського виробництва. Однак прогресивний фермерський спосіб господарювання, що протистояв старій, консервативній поміщицько-кріпосницькій моделі, з часом був ліквідований. Цьому сприяла консолідація кріпосницьких сил Росії, а також частини козацької старшини, зацікавленої у феодалізації українських земель.

1. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. – К., 1994; Голобуцький В. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775. – К., 1961.
2. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. – К., 1994.
3. Апанович О. За плугом Господь іде (агрокультура українського селянства та козацтва) // Історія України. – 2000. – №1.
4. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676). – К., 1999.
5. Абліцов В. Гетьманат. Актуальні роздуми над статтями новітніх історичних словників та малої енциклопедії „Українське козацтво” // Голос України. – 2002. – 26 жовтня.
6. Нечитайло В. Хутирська і фермерська форми господарювання: історичний досвід українського та американського селянства // Сучасність. – 1997. – №4; Нечитайло В.В. Становлення фермерських господарств як загальноцивілізаційний процес: історичний досвід українського і американського селянства // Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (22 – 23 квітня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський, 2003.
7. Ржицький М.В. Козаки Золотоношського узда. По данным Румянцевской описи 1767 г. – Полтава, 1911.
8. Аркас М. Історія України – Русі. – К., 1990.

С.І. Шевченко

СЕРБИ-ПОМІЩИКИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)

Центральна Україна займає особливе місце в історії міжслов'янських зв'язків. Свого часу цей регіон обживали поруч із корінними мешканцями – українцями – й вихідці з Польщі, Росії, Балкан. Помітною віхою взаємин східних і південних слов'ян стає середина XVIII ст., коли царський уряд засновує на території, що тепер входить переважно до Кіровоградської та фрагментарно до Черкаської, Дніпропетровської й Полтавської областей, мережу військово-землеробських поселень під назвою «Нова Сербія». Проіснувала вона нетривалий час (1752 – 1764 рр.), але залишила помітну сторінку у формуванні

етнічної карти регіону у першу чергу в сільській місцевості. З огляду на сучасні процеси національно-культурного відродження діаспор, котрі мешкають в Україні, важливим вбачається дослідження етнічного складу її регіонів у минулі століття, у т.ч. сербської громади. Інтерес викликають долі переселенців із Балкан та їх нащадків, які стали крупними поміщиками Єлисаветградського, Олександрійського та інших повітів тодішніх губерній на українських землях.

Різні аспекти сербської колонізації українських степів сер. XVIII ст. висвітлювалися у фундаментальних працях вітчизняних і зарубіжних дослідників О. Апанович, Д. Бангиш-Каменського, Д. Багалія, М. Грушевського, В. Кабузана, М. Костіча, Н. Полонської-Василенко, А. Скальковського, С. Соловійова, В. Тимофієнка, С. Шамрая, В. Шишмарьова, Д. Яворницького, В. Ястребова [1] та ін. Сучасною українською дослідницею історії цього періоду О. Посунько на основі численних матеріалів, більшість із яких уперше введено до наукового обігу, висвітлено проблеми військової і політичної історії Нової Сербії, економічного розвитку та церковного життя переселенських громад [2]. Напередодні 250-річчя утворення Нової Сербії вийшло спеціальне дослідження голови Товариства «Україна-Сербія» П. Рудякова [3]. Він звертає увагу на реальні причини протиріч між місцевими жителями й колоністами, які полягали не в ідеологічних, національних чи релігійних розходженнях. Імперія іноземним переселенцям надала більших економічних привілеїв і прав, вони розміщувалися на землях, загосподарованих обійстя українців. Серед зарубіжних видань останніх років привертає увагу книга науковця із Сербії Л. Церовича «Серби в Україні» [4]. Однак указаних та інших працях не ставилося спеціальних завдань дослідження подальших доль сербських переселенців, зокрема поміщиків. Наявність великого масиву не введених раніше до наукового обігу документів Держархіву Кіровоградської області, залучення статистичних джерел XIX – поч. XX ст. дає можливість проаналізувати і узагальнити в даній статті матеріали про географію і розміри землеволодінь, суспільне становище поміщиків-сербів, простежити долі низки найпомітніших родів переселенців із Балкан, практично аж до громадянської війни, що і є метою цієї статті.

У часи Новоросійської губернії, до якої увійшли і землі колишньої Нової Сербії, серед поміщиків, які отримали найбільші “дачі” (більше 48 дворів), були секунд-майор Рашкович (260 дворів, 7890 дес. землі), полковники Михайлович і Цветкович, підполковник Серезлій, капітан Пантазія. Вони ж і полковник Одобаш отримали слободи для розведення худоби [5; 60, 70]. За виявленими В. Лободою у Держархіві Одеської області документами, крупні наділи землі в 1771 – 1772 рр. отримали офіцери-гусари Ставрович, Станкович, Вукотич, Цвітанович та ін. [6, 74].

За станом на 1776 – 1777 рр. у відомостях про землі, відведені офіцерам Сербського гусарського полку, які служили, зокрема, в Калніболоті, Архангельську, Мошорині, Крилові, Чонграді, Вершаци, Глинську, Самборі, зустрічаємо прізвища відставного майора Живановича, майора Ерделі, майора і вахмістра Пишчевичів, капітана і вахмістра Чорб, прем’єр-майора Хорвата, капітана Продановича, поручиків Стоянова і Табуровича та

ін. [7, 22 – 22 зв.]. У документах Держархіву Кіровоградської області серед землевласників кінця XVIII – XIX ст. значаться губернський секретар Вучиович (Павлівка), штаб-ротмістр Родоїч (Срібна), полковник і майор Стратоміровичі, майори Душенкевич (Лисаново) і Станкович (Мар’ївка), прапорщики Михайлович (Трофимівка) і Младенович (Федорівка) та ін. [8]. Імена власників ряду сіл дають можливість висловити припущення про походження назв цих населених пунктів (деякі дійшли до наших днів) від поміщиків-сербів: Максимівка, Федорівка, Іванівка, Самойлівка та ін.

У виданій 1923 р. в Белграді праці академіка М. Костіча (перевидана в 2001 р.) серед переселенців в Україну згадуються вихідці з Потиської Мартоноші Петро, Максим і Василь Вуїчі [9, 60]. На карті XIX ст. неподалік с. Водяного Вікторштадської волості (тепер – Добровеличківський р-н Кіровоградської обл.) позначено хутір Вуїча [10, 30]. Поміщик із таким прізвищем, до речі, значиться і в Слов’яносербщині (назва пішла від аналогічного ново-сербському військового поселення Слов’яносербія, яке виникло у 1753 р. на Лівобережжі, тепер – Луганська обл.) [11, 793 – 794]. Серед наддніпрянських землевласників були капітан (мав 105 дес.), штаб-ротмістр (с. Салгатово, 150 дес.), квартирмейстр (105 дес.), дворянин-поміщик (с. Сніжкова Балка, 180 дес.) Вуїчі. Практично до наших днів у Світловодському р-ні згадують про Вуїчівку, Вуїчівське урочище, залишки панського будинку поблизу с. Велика Андрусівка. У Світловодському краєзнавчому музеї є світлина зустрічі у новогеоргіївського поміщика Вуїча з гостями. Неподалік майор Ставрович володів селом із 115 мешканцями, а поручик Милоданович “пустошию” в 104 дес. [12].

Виходець із Подгориці граф Іван Подгоричанин (Подгоричани) служив командиром Молдавського полку, згодом у Охтирському гусарському полку, брав участь у російсько-турецькій війні 1768 – 1774 рр., отримав звання генерал-поручика. Його родич Георгій перебував у Сербському гусарському полку, брав участь у затриманні гайдамаків, дослужився до генерал-майора. У межових книгах Єлисаветградщини (повіт Херсонської губернії, утворений на місці частини кол. Нової Сербії) згадуються села генерал-майорши графині Ганни Подгоричанієвої: Висянки (1808 р.) неподалік р. Вись [13, 15] і Пурпурна (1821 р.) [14, 1].

Ініціаторами переселення балканців до Росії на поч. 50-х рр. XVIII ст. були брати Чорби. Через негативне ставлення до них з боку австрійського уряду, проблеми з останнім вирішував Хорват, майбутній керівник Нової Сербії. Все ж вказана родина була помітною серед колоністів. У 1791 р. повітовим предводителем дворянства в Олександрійському повіті був обраний син переселенця із Балкан секунд-майор П.Ф. Чорба [15, 86]. На поч. 20-х рр. XIX ст. його помістя у Глинську (тепер – Світловодського р-ну) вважалося, за словами декабриста О. Гангеблова, (чия бабуся походила з родини Чорбів) “столлицею місцевої світськості”. Господар отримував газету, мав у кабінеті шафу з книгами, що було винятковим явищем у поміщицьких будинках [16, 270]. 1783 р. датований опис земель його с. Федорівка (напевне, по імені батька), до яких входило 6737 дес. 502 саж. У селі було 64 двори, де проживало 140 чоловіків і 159 жінок [17,

7]. Іншим селом – Максимівкою (теж, очевидно, за іменем батька) у 1799 р. володів поручик І.М. Чорба. Тут мешкало 374 чол. у 80-и дворах. Серб мав 2323 дес. 450 саж. землі, на якій, зокрема, були ліс, фруктовий сад [18]. Володіння одного з Чорб було на Маловисківщині (с. Арсенівка). Серед сусідніх власників значилися Вуїч, Вукович, Булич (Петрівка), Младинович (Іванівка).

До цих пір у Кобиляцькому р-ні Полтавської обл. є Чорбівка, заснована 1776 р. генералом Н.Ф. Чорбою [19, 412]. На Правобережжі назви населених пунктів цього роду поступово змінювалися або забувалися їх зв'язок із Балканами. Як свідчать “Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії” по Олександрійському повіту, на поч. XIX ст. селян Чорбівки було переселено до с. Калкатине-Поле на р. Висунь, а 1856 р. мешканців Щорбівки (Федорівки) – до с. Велика Каширівка. Колишне Щербино (Чорбівка) стало Малою Федорівкою, а Щорбівка (Щербино, Чорбівка) – містечком Федорівкою на р. Боковеньці. Гадаємо, у цих назвах було увічнено сербів – за іменем або прізвищем, у т.ч. українізованим його варіантом, засновника чи власника. Вказані населені пункти відносилися до Федорівської волості. У Глинській волості села Арсенівка і Григорівка ділилися кожне на 2 частини, по одній з яких належало Чорбі (Чорбам?). Опис останнього села свідчив про його збіднення: “...Хати у дворах, огорожені напівзруйнованими тинами, дахи старі, зовнішній вигляд похмурий, злидота...” [20, 7–8]. Перед Першою світовою війною серед землевласників Єлисаветградщини значиться М.А. Чорба, селянин із ст. Плетений Ташлик, який мав 8 дес. 1345 саж. [21, 356]. У цьому ж селі, райцентрі Мала Виска, Кіровограді Чорби проживають і на поч. XXI ст.

У датованих 1886 – 1916 рр. списках населених пунктів і землеволодінь Олександрійського та Єлисаветградського повітів є і с. Добропіль (Вуїча), х. Мар'яновича, Олексіївка (М'ятювичева), х. Родимівка (Живковича), с. Босна (Танича), с. Іванівка і Софіївка (Младеновича), Мануїлівка (Котовичева), с. Царська Милість (Пищевичева), Олександрівка (Рустановича) та ін. До створеного в 1923 р. Долинського р-ну увійшло с. Текелівка Микола-Бурдзинської сільради. Через 9 років у переліку сільрад цього району зустрічаємо Піщевецьку [22, 44 – 45].

Відомим прізвищем у краї серед військовослужбовців-балканців було Вукотич. Його, до речі, носила до заміжжя перша дружина корифея українського театру Кропивницького Ольга Костянтинівна (1851 – 1880), донька поміщика, яка рано осиротіла, виступала на любительській та професійній сценах. Відомо, що за станом на 1 січня 1914 р. у с. Кам'яні-Русанівці Витязівської волості міщанин М. Вукотич володів 49 дес. 120 саж. землі. У часи Першої світової війни у списку населених пунктів Єлисаветградського повіту в Акимівській вол. значилося Вукотичево, а в Ганнівській вол. – Михайлівка (кол. Вукотичево) [23, 164].

Мешкали в краї родичі, нащадки Івана Хорвата. З 80-х рр. XVIII ст. власністю його сина Йосипа (правитель Катеринославського, Воронізького намісництв, генерал), зокрема, були землі в районі с. Солоненьке (тепер – Солоне, райцентр Дніпропетровської обл.) [24, 776]. А Самійло Іванович

Хорват мав 5 поселень у Олександрійському повіті [21, 61]. Засновником с. Шамівки Олександрійського повіту (тепер – у складі Дмитрівки Знамянського р-ну) став Самійло Маркович Хорват, родич колишнього командира новосербів, повітовий предводитель єлисаветградського дворянства. Йому належала і с. Самійлівка на р. Березівці. У Ревівці (тепер – у складі Світловодська) місцевий поміщик, майор Ф.І. Хорват, збудував дерев'яну церкву. Власником Онуфріївки у XVIII ст. теж значиться Хорват.

Землеволодіння генерал-майора Хорвата (хутори на Лубенщині, Голтвянщині, Пириятинщині) зафіксовано в описах Київського намісництва 1781 – 1787 рр. Крім цього, у 1787 р. за його дружиною (вдовою) рахувалися села Чехристівка Пириятинського пов. і Куринки Лубенського пов. [25]. Хорвати були вписані до родових книг Харківської, Курської і Херсонської губерній. За станом на літо 1918 р. один із них був крупним поміщиком Олександрійського повіту, його маєток розташовувався поруч із Новою Прагою (тепер – Олександрійського р-ну) [26].

У травні-липні 1774 р. Єлисаветградською провінцією проїхала експедиція І. Гільденштедта, описавши за завданням Петербургської Академії наук її природничо-кліматичні умови і місцеві способи господарювання. Він був гостем С.М. Хорвата в Дмитрівці, де, крім українців, проживало “багато молдован, волохів та сербів”, відвідав слободу майора, неподалік села, у якій було 40 хат і млин. Зупинився науковець і в капітана Пантазія у Диківці, де мешкали близько 300 родин українців, волохів, сербів. У районі р. Синюхи академік заїхав до Катерининського шанця, де мав зустріч із майором Прерадовичем [27, 31 – 32]. У Цибулевому він обідав у переселенця із Сербії майора Д. Михайловича, у Косівці (Глаговський шанець) зупинився у майора Марковича. Відвідав академік і Глинськ, де мешкав командир Жовтого гусарського полку, генерал-майор Ф. Чорба.

Серби Пищчевичі увійшли до історії Центральної України серед іншого своїми мемуарами. Це стосується переселенця Семена (Симеона) Пищчевича, який у своєму “Известіи...” [28] описав події 1731-1785 рр., у т.ч. новосербські. Він був одружений на племінниці І.С. Хорвата Катерині Дмитрівні, мав, зокрема, села Павлівку і Скалеву (тепер – Світловодського р-ну). В останньому жив син колоніста Олександр після виходу на рубежі XVIII-XIX ст. у відставку. Він залишив опис історії, рослинного й тваринного світів, господарства краю, пропонував повернути сербські назви населених пунктів (після ліквідації Нової Сербії частина принесених із Балкан топонімів була замінена місцевими першоначами) [29, 119]. За станом на 1863 – 1864 рр. Павлівкою і Скалевою володів П. Пищчевич.

Пам'ять про себе в історії того часу залишив Петро Текелій (Текелі). Виходець із сербських дворян, вступив на військову службу в Росію поручиком ще в донососербські часи, відзначився у Семилітній і російсько-турецьких війнах. У 1767 р. в районі с. Хмелевого (тепер – Маловисківського р-ну) він отримав у дарунок від Катерини II 3160 дес. землі. Ще 2656 дес. до них додасться після зруйнування Січі. Саме цьому генерал-аншефу довелося очолити російські війська, які здійснили операцію з ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. Помер Текелі у 1792 р., похований у

Новомиргороді. У с. Хмелевому діяла збудована генералом церква.

З часом переписи вже не фіксували в краї сербів та інших югослов'янських народів. Вони асимілювалися в українському, почасти молдавському, етнічному середовищі. І тепер лише прізвища й назви сіл нагадують про ті часи в Центральній Україні. У працях, присвячених історії Нової Сербії, зазначалося, що колоністи, які на балканських теренах виконували переважно військові, прикордонні функції, виявилися не зовсім готовими до організації і ведення сільськогосподарських робіт. Українці з іронією це відобразили у фольклорі. Поступове розорення деяких поміщиків-сербів у наступні часи це, певним чином, підтверджує. Однак вищенаведений матеріал свідчить, що майже до ліквідації поміщицького землеволодіння в Україні, нащадки переселенців володіли великими помістями, були помітно представлені у військовій і владній галузях. Гадаємо, значною мірою, саме останнє давало їм можливість зберігати свої позиції і на селі. Завдяки таланту, виявленому на полях бойових дій російських армій, військовики-офіцери отримували шедри наділи земель у центральноукраїнських степах з огляду на це посідали потім ключові позиції у дворянських і земських губернських та повітових органах. Гадаємо, перспективним було б продовження дослідження національного складу землевласників Центральної України і на прикладі інших етнічних громад, перш за все німецької, яка, маючи значний сільськогосподарський досвід у себе на батьківщині, досягла і в Наддніпрянщині помітних економічних успіхів.

1. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991.; Бантши-Каменский Д.Н. История Малой России со времени присоединения оной к российской империи при царе Алексее Михайловиче, сь краткимъ обозрениемъ первобытного состоянія сего края. – М.: Типографія Семена Селивановскаго, 1822.; Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). Ч.1. – Мюнхен: Український вільний університет, 1960.; Скальковскій А. Исторія Новой-Сечи или последняго Коша Запорожскаго. Часть II. Изданіе третьє. – Одесса: Типографія А. Шульце, 1885.; Тимофеенко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. – К.: Наук. думка, 1984.; Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л.: Наука, 1975.; Зварницький Д.И. Исторія запорожских козаковъ. Том первый. – С.-Петербург: Типографія И.Н. Скороходова, 1892.
2. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя: Тандем-У, 1998.
3. Рудяков П. «В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751-1764). – К.: Артэж, 2001.
4. Церовић Љубивоје. Срби у Украјини. – Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2002.
5. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в

- половині XVIII ст. (1734-1775). Ч.2. – Мюнхен: Український вільний університет, 1960.
6. Лобода В.В. Заселення Північного Причорномор'я і топонімія краю за архівними джерелами // Архіви України. – 1975. – № 3.
  7. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 1316.
  8. ДАКО. – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 41, 46, 116, 152, 163, 173, 244.
  9. Костић Мита. Нова Србија и Славеносрбија. – Нови Сад: Стојков. – 2001.
  10. ДАКО. – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 1099.
  11. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – К.: УРЕ, 1968.
  12. Российский государственный исторический архив. – Ф. 150. – Оп. 312. – Д. 238 (використано за фотокопіями Світловодського міського краєзнавчого музею Кіровоградської обл.).
  13. ДАКО. – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 266.
  14. ДАКО. – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 250.
  15. Сурева Н.В. Повітові і губернські предводителі на півдні України (остання чверть XVIII ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск VII. – Запоріжжя: Тандем-У, 1999.
  16. Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангеблова. – М.: Университетская типография, 1888.
  17. ДАКО. – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 291.
  18. ДАКО. – Ф. 488. – Оп. 1. – Спр. 55, 75.
  19. Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. – К.: УРЕ, 1967.
  20. Результаты подворной переписи Александрійскаго уезда 1886 г. Приложение къ III тому «Матеріалов для оценки земель Херсонской губернии». – Александрія: Типографія Райхельмана, 1888.
  21. Списокъ землевладельцевъ Елисаветградскаго уезда. Составлен по даннымъ на 1-е января 1914 г. – Елисаветградъ: Типографія Елисаветградскаго уезднаго земства, 1914.
  22. Боковенька 2000: Історико-краєзнавчий збірник. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2000.
  23. Списокъ населенныхъ местъ Херсонской губернии (По даннымъ Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.). Елисаветградскій уездъ. – Александрія: Типографія Ф.Х. Райхельсона, 1917.
  24. Історія міст і сіл... Дніпропетровська область. – К.: УРЕ, 1969.
  25. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989.
  26. Елисаветградский день. – 1918. – 1 августа.
  27. Никифорова Н.А. Щоденник подорожі І.А. Гільденштедта Єлисаветградською провінцією (травень-липень 1774 року) // Заніски науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна. XVIII-XIX ст. Вип. 4. – Запоріжжя, 1999.
  28. Известіе о походженіи Симеона Степановича Пищевича 1731-1785 г. Изданіе Им. Общества Истории и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университете, подъ редакціей действ. чл. Нила Попова. – М., 1884.
  29. Примечания Александра Пищевича на Новороссійскій край. Сь предисл. и примеч. В. Ястребова // Кіевская Страница. – 1884. – Т. VIII.

